
TARİHTEN GÜNÜMÜZE HAZARALAR (TARİH, DİL, FOLKLOR ve ETNOGRAFYA)

Abdullah MOHAMMADI*

Öz

Afganistan, Türk boylarının göç yolu üzerinde olduğundan dolayı çeşitli Türk boyları bugünkü Afganistan'ı içine alarak geniş bir bölgede hakimiyet kurmuştur. Türk boyları M.Ö. Taharistan'da ve Baktriya'da yabgular kurarak bölgede yaşayan diğer etnik unsurları da içine almıştır. Türk boyları Kuzey Hindistan ve Hindistan'a inerek 1857'e kadar hakimiyetlerini sürdürmüştür. Ancak bölgenin İslamlaşması ve Türk boylarının tamamen yerleştirilmesi Gaznelilere denk gelmektedir. Sultan Mahmut Hindistan'a 17 sefer düzenleyerek bölgenin Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkı yapmıştır. Aynı zamanda diğer Türk boylarının daha sonra bu bölgelerde güçlü devletler kurmalarına sebep olmuştur.

Afganistan'ın tarihi, kültürü ve yaşayan etnik gruplarının tanınması Türk tarihi açısından önem arz etmektedir. Zira Afganistan'da güçlü devletler kuran ve daha sonra Hindistan'da hakimiyetlerini devam eden Türk boylarının geçiş güzergahı Afganistan olmuştur. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan etnik unsurların tanınması ve bilinmesi bu açıdan önemli olduğu düşünülmektedir.

Afganistan'da çeşitli etnik unsurlar yaşamaktadır. Onlardan birisi Hazaralardır. Hazaralar bugün Afganistan'ın %25'lik nüfusunu oluşturmaktadır. Hazaralar Türk

---

* Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniv. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü,
Email: abdullahmoh2000@gmail.com

kökenli olup ancak Türk dünyası bu etnik gruptan pek fazla bilgileri mevcut değildir. Bu çalışmada Hazaraların tarihi, etnolojisi ve kültürünü ortaya koyabilme, Hazaraları Türk dünyasına tanıtmaya ve bu alanda eksikliği giderme amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hazara, Türkler, Folklor, Halk İnançları.

Hazaras From Past To Today (History, Language, Folklore and Ethnography)

Abstract

Various Turkish tribes established dominance over a wide area including present-day Afghanistan as Afghanistan was on the migration route of the Turkish tribes. Turkish tribes contained also other ethnic communities of the region establishing yabgus in Taharistan and Bactria in B.C. Turkish tribes maintained their domination until 1857, descending into North India, and India. However, the Islamization of the region and complete placement of Turkish tribes completely coincided with Ghaznevids. Sultan Mahmud contributed to the Islamization and Turkization launching 17 military expeditions to India. At the same time, this led other Turkish tribes to establish strong states in these regions later.

Recognition of Afghanistan's history, culture and living ethnic groups is important in terms of Turkish history. For Turkish tribes who established strong states in Afghanistan and later whose domination continued in India, the transit route was Afghanistan. Therefore, the recognition and knowing of ethnic groups is thought to be important in this respect.

Afghanistan is inhabited by various ethnic groups. Hazaras is one of them. Today, Hazaras constitute 25% of the population of Afghanistan. Hazaras are of Turkish origin. However, Turkish world has not much information about this ethnic group. In this study, the aim is to demonstrate the history, ethnology and culture of Hazaras, and to introduce Hazaras to the Turkish world and to fill the gaps in this field.

Keywords: Afghanistan, Hazaras, Turks, Folklore and Folk Beliefs.

Giriş

Afganistan, bulunduğu konum itibarıyla her zaman istilacıların akınlarına uğramıştır. Hazaracât, tarihin çeşitli dönemlerinde istilacıların hâkimiyeti altında kalmış ve Hazara hanları veya mirleri tarafından merkezi hükümete haraç vermek suretiyle

idare edilmiştir. H. IX. yüzyılın sonlarında Hazaracât'ta Emir Zunnün Ergün tarafından kurulan Ergüniye Hazara Emareti'nin son emiri olan Şah Beg Ergün'ün, Şah İsmail Safevi tarafından öldürülmesinden sonra bu Emaret sona ermiştir (Yazdani, 1368: 10-11).

Peştunlar 1747 yılında siyasi anlamda diğer kabilelere karşı üstünlük kazanmalarından sonra ilk Afgan Devleti kurulmuştur (Mohammadi, 2014:1601). Abdurrahman Han'a kadar ki dönemde Peştun devlet adamları Peştun olmayan etnik gruplarla az da olsa işbirliği yapmışlardır. Afganistan, Abdurrahman Han'a kadar ki dönemde Beylerbeyi (Mulukut Tevayefi) şekliyle yönetilmiştir. Bölgelerin hanları merkezi devlete haraç ödemek suretiyle kendi iç işlerinde bağımsızdılar. Hazaracât da Hazara hanları tarafından yönetilmiştir. Bu durum Şir Ali Han'a kadar devam etmiştir. Hazara hanları Abdurrahman Han'ın tahta geçmesini desteklemişlerdir. Bu durum fazla sürmemiş, Abdurrahman Han ilk iş olarak İngilizlerin yardımıyla Hazaracât'ı istila etmiştir (Hassan, 2004: 25).

Abdurrahman Han, Hazaralarla olan savaşlarını meşrulaştırmak için bahane bulmak zorundaydı. İlk olarak Hazara hanlarını Şir Ali Han'a destek verdikleri suçundan dolayı tutuklattırılmış ve halkın ödeyemeyeceği şekilde 16 çeşit ağır vergi koymuştur (Mosavi, 1379: 165).

Abdurrahman Han, binlerce insanı katletmiştir. Hazaralarla birlikte Özbekler, Tacikler, Nuristanlılar ve bazı Peştun kabilelerine mensup kimseleri de öldürtmüştür. Afganistan'ın o dönemdeki nüfusunun ise 5 ile 8 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (Mosavi, 1379: 156). Abdurrahman Han'ın Hazaralara karşı kin ve nefreti ise diğer etnik gruplara göre daha fazla olmuştur. Çünkü Abdurrahman Han'a karşı tek güç ve tehlike Hazaralar olmuştur. Nitekim 1890-1893 isyanlarına ilk olarak Hazara hanları liderlik yapmıştır. Bu isyanları diğer etnik gruplar da kendi bölgelerinde başlatmıştır. Ayrıca Hazaralar, Caferi mezhebine bağlı olduklarından dolayı Abdurrahman Han tarafından kafir ve dinsiz olarak görülmüştür. Abdurrahman Han, mezhep faktörünü kullanarak hem diğer etnik grupları hem İslam ülkelerini Hazaralara karşı kıskırtmayı amaçlamıştır. Nitekim başarılı da olmuştur. Sünni alimlerden Hazaralara karşı cihat fetvası çıkartmıştır. Abdurrahman Han cihat fetvasını çıkardıktan sonra Peştun kabilelerine şöyle yazmıştır: *“Kim ki ne kadar Hazara rafizilerininin kadın, çocuk, erkek ve mallarını ganimet alırsa İslam dinine göre 5/1'ini devlete gönderip diğer kalanına sahip olabilir.”* Bu fermanın ardından binlerce Hazara kadınları ve çocukları öldürülmüş ve köle olarak satılmıştır. Hatta askerler evlere girip kadınlarla erkeklerin gözü önünde tecavüz etmişlerdir (Mosavi, 1379: 157).

Abdurrahman Han'a karşı yapılan savaşta Hazaralar başarısız olmuştur. 1893 savaşlarından sonra Hazara toplumunun hem sosyal hem de ekonomik yapısı değişmiştir. Hazaralar ile ilgili bütün meseleler ise devletin gönderdiği adamlarla idare edilmiştir. Hazaralardan seçilen temsilciler erbab veya melik olarak devletin gönderdiği adamlarla işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır (Mosavi, 1379: 179).

Devlet, Hazaraların inançlarını değiştirmek amacıyla yönelik olarak Day Zengi Hazaralarının camilerini yıkmış ve yerine birkaç yeni cami inşa ederek Sünni alimlerden olan Kadı Abdulkayyum'u bu camilerde imam olarak tayin etmiştir (Mosavi, 1379: 179).

Hazaracât 1893 savaşlarından sonra ekonomik açıdan canlılığını kaybetmiştir. Hazaraların bütün otlaklıkları ve verimli toprakları devletin malı sayılarak zapt edilmiştir. Göçebe Peştunlar, devletin himayesini alarak sürülerini rahatlıkla Hazaraların tarlalarında ve otlaklıklarında otlatmışlardır. Bu durum onların kış aylarında mahsulü kalmayınca ucuz bir fiyatla topraklarını Peştunlara satmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur (Mosavi, 1379: 180).

Abdurrahman Han'ın 1901 yılında oğlu Habibullah Han tarafından öldürülmesinden sonra Hazaralar için af çıkartılmış ve Peştunlara verilen toprakları geri iade edilmeye başlanmış ve bunun üzerine Hazaraların bir kısmı Hazaracât'a dönmüşlerdir (Mosavi, 1379: 266).

Habibullah Han'dan sonra Amanullah Han (1919-1929), Afgan tahtına geçmiştir. O ne kadar reformcu karakteriyle öne çıkmışsa da Peştunizm düşüncesi onun döneminde Mahmut Tarzi'nin fikirleri çerçevesinde tekrar ortaya çıkmıştır. Abdurrahman Han'ın Afganistan'ı Peştunlaştırma siyaseti Amanullah Han, Nadir Şah ve Zahir Şah'la devam etmiştir. Amanullah Han, 1921 yılında Hazaraların köle olarak satılmalarını bir bildiriyle yasaklamıştır. 1923 yılında da anayasada bu durum ifade edilmiş ve Hazaralara, Afganistan'da yaşayan diğer milletlerle beraber aynı vatandaşlık hakları ön görülmüştür. Ama bu durum fazla sürmemiştir. Çünkü Amanullah Han'ın yürüttüğü siyaset ve millî düşünce, Peştunizm çerçevesinde bina edilmişti (Mosavi, 1379: 208-209).

Amanullah Han'dan sonra Nadir Şah ve Zahir Şah da aynı siyaseti gütmüşlerdir. Hazaralar için hiçbir sosyal hak tanınmamış, onlara dönük olumsuz uygulamalar devletin güttüğü siyaset içerisinde yer almıştır. Zahir Şah döneminde Mahmut Şah'ın (1946-1951) başbakanlığı sırasında Kabil'de göçebe Peştunlar ile Hazaralar

arasında kavga çıkmıştır. Bu kavgada bir Hazara öldürülmüş, göçebe Peştunlara ait bir deve yaralanmıştır. Taraflar mahkemeye müracaat ettikten sonra Kabil yüksek Mahkemesi ölen Hazara için 600 Afgani ve yaralanmış deve için 3700 Afgani fidye kararı almıştır (Mosavi, 1379: 213).

1970'li yıllara kadar Peştun din adamları Hazaraların öldürmelerini şer'i bir emir olarak nitelendirmiş, Allah'ın rızası için ve cennete girebilme yollarından biri olarak tebliğ etmişlerdir. Bu konuyla ilgili 1960 yılında Latif Gül 40 Hazara kadına tecavüz etmekten ve öldürmekten yargılanmıştır. Latif Gül'ün itiraf ettiğine göre mollaların fetvası üzerine böyle bir eylemi yaptığını ve her Hazaranın öldürmesi karşılığında bir suçunun af olunacağını söylemiştir (Mosavi, 1379: 216). Bu olayların örneklerini çoğaltabiliriz. Amacımız Hazaraların Afganistan'ın geçmiş tarihindeki yerini tespit ederek nasıl bir ortamda hayatlarını devam ettirdiklerini ortaya koymaktır.

Abdurrahman Han'ın zulmünden Kabil'e kaçan Hazaralar, 1929 yılından sonra kendilerine verilen fırsatı iyi değerlendirmişler, Hazaracât'tan uzak ve merkeze yakın olma avantajını kullanmışlardır. Kabil'deki Hazaralar siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda rol oynamışlardır. Hazaraları Afganistan siyasetinde 1980'li yıllara kadar görmek mümkün değildir.

1960 yılında Afganistan parlamentosuna Hazaralardan 10 kişi girebilmişse de, bunların yetki alanları fazla olmamış ve sembolik bir anlam taşımışlardır. Kabil'de yaşayan Hazaralar, ekonomik açıdan alt tabakadan orta tabakaya yükselebilmişlerdir. Hazara tüccarları Amerika ve Avrupa'dan ikinci el arabaları getirdikten sonra parçalayıp satmakla uğraşmışlardır. Aynı zamanda kültürel alanlarda ve Kabil Üniversite-si'nde öğretim üyesi olarak görev yapmışlardır (Mosavi, 1379: 227-229).

Afganistan, Davut Han döneminde Cumhuriyet sistemine geçmiştir. Bu dönemde Davut Han'ın bütün dikkati Peştun meselesi üzerinde odaklandığından Hazaralar üzerinde pek fazla durmamıştır. Bu durum Hazaraların lehine olmuş ve devletin çeşitli kademelerinde yer almışlardır. Bunlardan biri Afganistan ordusunda generallik rütbesine yükselen Ahmet Ali Han'dır (Poladi, 1381: 271).

1978 yılından sonra mücahit partiler, Sovyetler Birliğine karşı ülkenin çeşitli yerlerinden direnişe geçmişlerdir. 1978-1985 yılları arasında Hazaralar 50'ye yakın grupla direnişe katılmışlardır. İlk direniş Nisan 1979 yılında Hazaracât'ta bulunan Daresufta başlamış ve kısa bir zamanda Hazaracâtı devlet güçlerinden tasfiye etmişlerdir. 1979 yılının sonunda Hazaraların dinî liderleri ve aydınları bir araya gelerek Afganistan İslam Devrimi İttifakı Hükümeti'ni kurmuşlar ve Seyit Ali Behiştî'yi

cumhurbaşkanı olarak seçmişlerdir. Bu tarihten sonra Hazaracât yıllardan sonra özerk bir bölge durumuna gelmiştir (Poladi, 1381: 272-273).

1989 yılında Hazaraların en büyük partileri bir araya gelerek Vahdet Partisi'ni kurmuşlardır. Vahdet Partisi kurulduktan sonra 3 sene içerisinde Hazaracât ve diğer Hazara yerleşimlerini kontrol altına alabilmiştir. 1991 yılında ilk kez Vahdet Partisi, Afganistan meselesi üzerinde uluslararası bir konferansa davet edilmiştir. Bu konferanstan sonra İstanbul'da düzenlenen İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları konferansına katılmıştır (Hassan, 2004: 29).

Hazaraların siyasi tarihine baktığımızda tek parti çatı altında veya tek lider etrafında birleşmeleri görülmemiştir. Abdurrahman Han'ın bölgeye güç göndermesiyle birlikte Hazara hanlarının birleşmeleri söz konusu olmuşsa da bu birleşme geçici ve ortak düşmanları olan Abdurrahman Han'a karşı olmuştur. İlk kez Vahdet Partisi köylü ve şehirli Hazaraları bir araya getirebilmiştir. Bu parti hem ülke içinde hem de uluslararası camiada Afganistan meselesi üzerinde görüşlerini beyan etmiş ve Afganistan'ın büyük partileri arasına girebilmiştir (Poladi, 1381: 243-252).

Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra dış ülkelerin yardımıyla 2002 yılında geçici hükümet Hamit Karzai başkanlığında kurulmuştur. Afganistan'ın yeni oluşumunda Hazaraların etkin rolü olmuştur.

1. Hazaracât'ın Coğrafi Yapısı

Tarihin çeşitli dönemlerinde Hazaraların memleketi olan Hazaracât, Arsares, Setagidiya, Pamizus, Arakuziya, Zavulistan, Garcistan ve son olarak Hazaristan olarak zikredilmiştir (Mosavi, 1379: 210-211).

Hazaracât 1880 yılından önce özerk bir bölgeydi. Bölgenin kuzeydoğu sınırları, Mezar-ı Şerif'in 20 km uzaklığında, güney sınırları, Meydan vilayetinden başlayıp batı yönünde devam ederek Badgis ve Faryab'ın bazı kısımlarından geçerek kuzeye doğru dönmekte ve kuzeydoğu sınırları ise Kabil'in batısında ve kuzeyinde yer almaktaydı (Mosavi, 1379: 99-100).

XIX. yüzyılda Batılı araştırmacılardan Bellew ve Leech, Hazaralar ve Hazaracât'ın durumu hakkında önemli bilgiler bırakmışlardır. Bellew, Hazaracât'ın 1880 yılından önceki durumunu şöyle söylemektedir:

Onlar (Hazaralar) ülkenin birçok yerlerinde yaşıyorlar. Kabil ve Gazne sınırlarından başlayıp Herat'a kadar Kandehar civarından Belh'e kadar Hazaracât'ın geniş-

liğini göstermektedir. Başka deyişle eski Pamizus olarak bilinen memleket, Hazaraların memleketi olarak belirtilmektedir (Mosavi, 1379: 84). Vambery'nin 1863 yılında bugünkü Afganistan'ın kuzeyinden geçerken ifade ettiğine göre Bala Mergab'den başlayarak Salur Türkmenlerinin yaşadıkları Merv Şah adındaki yere kadar Hazaraların bölgesi olduğunu ve o tarihte Hazaraların bağımsız bir yapıya sahip olduklarını ifade etmektedir (Vambery, 1993: 202).

XIX. yüzyılın ortasında Batılı araştırmacılardan biri olan Leech, Hazaraların yaşadıkları bölgelere gitmiş ve incelemede bulunmuştur. Ona göre yakın zamana kadar Kabil, Kandehar ve Herat şehirlerine yakın olan bölgeler Hazaraların elindeydi. Bu durum Kandehar civarında bulunan köylerin Hazaralar tarafından yapıldığını göstermiş ve Leech bunu ispatlamıştır (Vambery, 1993: 84).

1890 yılından sonra Abdurrahman Han liderliğinde Peştun kuvvetleri Hazaracât'a hücum etmişlerdir. Bu hücum sırasında Hazaracât'ın güney sınırlarında bulunan Caguri, Uruzgan ve Karabağ şehirlerinin sakinlerinin birçoğu ya öldürülmüş ya da köle olarak satılmıştır. Bu şehirlerde geriye kalanlar ise zorla göç ettirilmiş ve toprakları ise göçebe Peştunlara verilmiştir. Abdurrahman Han'ın oğlu olan Habibullah Han başa geçtikten sonra Hazaralar hakkında çıkarılmış olan kölelik tasarısı geri çekilmiştir. Bunun üzerine Hazaraların az bir kısmı geri dönmüşlerdir. Bu konuda Mosavi, Abdurrahman Han'ın güttüğü siyaseti iki noktada değerlendirmektedir;

1- Hazaralar kendi topraklarından çıkarılmıştır.

2- Diğer kalan Hazaralar ise başka şehirlere veya ülke dışına göç etmek zorunda kalmıştır (Poladi, 1381: 83; Mosavi, 1379: 99-100).

Bu hücumdan sonra Hazaraların, Hazaracât'taki nüfusları büyük ölçüde azalmış ve sonuç itibarıyla Abdurrahman Han rahatlıkla Hazaracât'ı kontrol altına alabilmiştir. 1890 yılındaki Peştun-Hazara savaşından sonra Hazaracât bugünkü şeklini almıştır. Bugünkü Hazaracât, Gazne, Bamyan, Gur, Vardak ve Uruzgan vilayetlerinden meydana gelmektedir.

Hazaracât'ın bugünkü yüz ölçümü 70.000 olarak tahmin edilmektedir. Ama 1880 yılından önce Hazaracât'ın yüz ölçümü 200.000 km² olarak belirlenmiştir. Hazaracât'ın yüksekliği ortalama 3030 metredir. Hazaraların yaşadıkları yerlerin ortalama yüksekliği 2425 metredir. Bölgenin en yüksek dağı olan Baba dağının yüksekliği 4850 metredir (Yazdani, 1368:211-212; Maitland, 1376: 15).

Peştunlar, Peştun–Hazara savaşlarını kazandıktan sonra 60 yıl boyunca Hazaracât'ın birçok yerlerinde yerleşmişlerdir. Sovyetler Birliği'ne ve Sovyetler Birliği'nin desteklediği komünist devletine karşı başlayan direnişler, Hazaracât ve kuzey bölgesi, devletin ve Peştunların kontrolünden çıkmıştır (Mosavi, 1379: 103).

Direnişin başlamasından sonra göçebe Peştunlar, devletin desteğini kaybedince Pakistan'a doğru veya Peştunların yoğun olarak yaşadıkları yerlere gitmişlerdir. Toprakların asıl sahipleri yıllardan sonra kendi topraklarını alabilmişlerdir. Ama bu toprak meselesi bir sorun olarak gelecekte tekrar ortaya çıkacaktır. Nitekim 2010 yılından itibaren göçebe Peştunlar her yıl yaz aylarında Hazaracât bölgesine gidip Hazaraların köylerini ve ekili alanlarını tahrip etmektedirler. Zira bu köylerin ve arazilerin 1893 yılında devlet tarafından onlara verildiğini iddia etmektedirler.

Hazaracât'ın eskiden bilinen yeşilliğinden pek eser yoktur. Nüfusun artmasıyla birlikte dağlık bölgenin ekilebilecek toprakları yetersiz hale gelmiştir. Buna rağmen yine de Hazaracât, çeşitli bitkilerin bulunduğu bir yerdir. Hazaralar bu bitkileri ilaç olarak kullanmaktadırlar. Thesiger 1954 yılında Hazaracât'a giderek 211 bitki çeşidini toplamış ve bunlar İngiltere müzesinde sergilenmiştir (Mosavi, 1379: 106).

Afganistan'ın en soğuk yerlerinden biri olan Hazaracât'ta altı ay kış sürmekte ve hayat şartları zor olmaktadır. İnsanlar yaz aylarında kendileri ve baktıkları hayvanları için yeterince yiyecek depolamakta ve kış boyunca depoladıkları gıdalardan istifade etmektedirler (Mosavi, 1379: 106-107).

2. Hazaraların Sosyo-Ekonomik Yapısı

Afganistan, içinde yer altı zenginliklerini barındırmasına rağmen dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer almaktadır. Hazaracât ise bu fakir ülkenin en fakir bölgesi durumundadır.

Hazaracât M.Ö transit ticaretin geçiş noktası durumundaydı. Çin'den gelen taccirler Hazaracât'ta bulunan Bamyân şehrinde geçmekteydiler. Bamyân'da bulunan Buda heykellerinin mevcudiyeti ise bölgenin hem ticari hem de dinî bir önem taşıdığını göstermektedir. Hazaracât'ın İslamlaşması sürecinden Moğol istilasına kadar olan zamanda Hazaracât eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Budizm'in yerine İslam dini hâkim olunca Buda rahipleri de bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bölge halkının İslam dinini kabul etmesinden itibaren bölgenin ekonomisi çökmeye yüz tutmuştur (Mosavi, 1379: 128-129).

Hazaracât, Gurluların ve Gaznelilerin hâkimiyetlerine girdikten sonra ticaretin yerini bölgenin şartlarına uygun olarak ziraat ve hayvancılık almıştır. Moğolların ve daha sonra Timurluların hücumları ise Hazaraların toplumsal ve ekonomik yapısına iyice zarar vermiştir (Mosavi, 1379: 129-130).

Abdurrahman Han bölgeyi işgal etmeden önce Hazara toplumunda toprak sahipleri olan hanlar veya mirler hem sosyal hem ekonomik güce sahiptiler. Hanlar bazen topraklarını kendi çiftçilerine veya askerlerine Cay-Gir (yerleşme) amacıyla vermektedirler. Hanların dışında dinî liderler olan mollalar ve seyitler de ikinci sırada hem sosyal hem de ekonomik güce sahiptiler. Hazara hanları, Özbek beglere mağlup olunca onlara haraç vermek zorunda kalmışlardır (Mosavi, 1379: 130-133).

1891-1893 savaşıdan sonra Hazara toplumu hem ekonomik hem de sosyal açıdan çökmüştür. Hazara hanları ya öldürülmüş yada kaçmak zorunda kalmış, kalanları ise topraklarının bir çoğunu kaybetmiştir (Mosavi, 1379: 134). Hazaracât'ın eski feodal sistemi tamamen kalkmış ve Hazaracât, Kabil merkezli hükümete bağlanmıştır. Hazara hanlarının yerine Peştunlar almıştır ki bu değişim Hazaraları daha da fakirleştirmiştir.

Leech'in ifade ettiğine göre Peştunlar, Hazaraların köle olarak satılmalarını yasal bir iş olarak görmekteydiler. Bu gelenek Abdurrahman Han'la başlayıp Amanullah Han'a kadar sürdürülmüştür. Yani 1893 yılından 1919 yılına kadar kölelik geleneği devam etmiştir. Amanullah Han'ın (1919-1929) başa geçmesiyle birlikte Hazaraların köle olarak satılmaları yasaklanmıştır. Bu durum üzerine yurtdışına kaçanların bir kısmı dönerek topraklarını geri alabilmişlerdir (Mosavi, 1379: 133-135).

Afganistan'da Halk ve Perçem partilerinin başa geçmesiyle birlikte sadece Hazaracât için değil ülke genelinde hem ekonomik hem de sosyal açıdan şartlar düzelmeye başlamıştır (Mosavi, 1379: 137). Devlet, kalkınma projelerini çeşitli alanlarda hazırlattırılmış ve yürürlüğe koymuştur. Ama devlet bu projelerde başarılı olamamıştır. Ülkede yaşanan olaylar ve darbeler bir taraftan direniş güçlerinin baskıları öbür taraftan da kalkınma projelerini engellemiştir.

Hazaracât, yüz ölçümü bakımından geniş bir araziye sahiptir. Ama bu arazilerin sadece bir kısmı ziraat için kullanılabilir. Hazaracât'ın dağlık olması, ikliminin sert olması, nüfusun artması, otlakların gün geçtikçe çölleşmesi ve kalkınma projelerinin hayata geçirilememesi ziraata dayanan bir ekonomiyi tamamen olumsuz bir yönde etkilemektedir (Nail, 1372: 106).

Hazaracât'ta 50 sene öncesine kadar malların satımı para ile değil, takasla gerçekleşmekteydi. Hazaralar, ürettikleri ürünlerinin karşılığında kumaş, çay, şeker, mazot, radyo, elbise ve meyve almaktaydılar (Nail, 1372: 116). İşçilerin ücretleri günlük veya aylık olarak değil yıllık, altı aylık veya dört aylık olarak koyun, buğday veya arpa gibi ürünlerin karşılığında yapılmaktaydı. Bazı aileler kendi işlerini bitiremediklerinde işlerine yardımcı olarak hizmetçi veya uşak (Baççe-Kes) almaktadırlar. Bu uşakların ücretleri ise ürünlerin 3/1'i veya 4/1'i olarak verilmektedir (Nail, 1372: 125-126).

3. Hazaraların Sosyo-Kültürel Yapısı

Hazara toplumu geleneksel bir yapıya sahiptir. Töre, onların sosyal hayatlarının biçimlerini oluşturmakta ve İslam kanunlarının desteğiyle güçlenmektedir. Böyle geleneksel yapıya sahip olan bir toplumun modern bir yapıya kavuşması zaman alacaktır. Bölge halkının ırk, mezhep ve tarih birliği sayesinde geleneksel yapısını uzun bir zaman devam ettireceği görülmektedir (Vavvale, 1371: 131).

Hazara toplumunu oluşturan tabakaları iki kategoride toplayabiliriz:

1. Hâkim tabaka (Hanlar veya Mirler, Mollalar ve Seyitler)

2. Yoksul tabaka (Hanların topraklarında çalışanlar ve Hanlara vergi vererek kendi toprakları üzerinde çalışanlar).

1. Hâkim tabaka: Hâkim tabaka olan hanlar, mirler, begler, mollalar ve seyitler, hazara toplumunun güç merkezleri durumundadırlar (Khanef, 1372: 101-114). Bunlar, sahip oldukları mal varlıkları sayesinde ekonomik, sosyal ve askeri güce sahiptirler. Kabilelerin veya "tolvarelerin" ilişkilerini düzenleyen ve sorunlarını han veya mire intikal ettiren erbab, reis ve melikler mevcuttur. Hanlar 1891-1893 savaşlarına kadar nüfuzlarını korumuşlardır (Mosavi, 1379: 79).

Hanlar, büyük ve dayanıklı kalelerde aileleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Bu kalelerin birçoğu Abdurrahman Han zamanında yıkılmıştır. Şimdi ise bu kalelerin yapısı değişmekle birlikte her köyde en az bir tane mevcuttur.

Hanlar çok eşli olduklarından aile üyeleri oldukça kalabalıktır (Mosavi, 1379: 100-107). Hanların hanımlarına Age denilmektedir. Ageder de kocaları olan hanlara yönetimde fikir beyan etmekte ve asker gibi giyinip savaşlara katılmaktaydılar (Mosavi, 1379: 101-109). Hanların ve saygı görülen kimselerin hanımlarına şimdi de Age lakabıyla hitap edilmektedir.

Merkezi devlet, zaman zaman vergileri artırınca hanlar bu vergileri fakir tabakadan alarak devlete göndermekteydiler. Fakir tabaka, geçimlerini zor sağlarken hem

devletin hem de hanların yükledikleri vergileri ödemek zorundaydılar (Khanef, 1372: 132). Bu durum tamamen bu tabakayı fakirleştirmektedir. Batılı araştırmacılardan biri olan Wood, 1873 yılında bir grup Hazara ile karşılaşmıştır. Wood'un naklettiğine göre bunlar (Hazaralar) o sene devlete ve hanlara ağır vergileri ödeyemedikleri için bütün varlıkları hanlar tarafından zapt edilmiştir. Onlar geçimlerini sağlayabilmek için ülkenin güneyine göç etmek zorunda kalmışlardır (Khanef, 1372: 133).

Hâkim tabakanın içinde mollalar ve seyitler de yer almaktadır. Bunlar da hanlarda olduğu gibi toprak sahipleri ve zengin insanlardı. Molla ve seyit bir Hazaranın doğumundan ölümüne kadar önemli rol oynamaktadır. Eğitim-öğretim kurumları ve hakları da onların elindeydi (Khanef, 1372: 114-115). Nitekim günümüzde de hâlâ büyük ölçüde mollalar ve seyitlerin nüfuzları devam etmektedir. Seyit mollaların gücü ise daha fazladır. Seyitler, hem Hz. Peygamber soyundan gelme hem de Molla olma avantajını kullanmaktadırlar. Nitekim Ruslar ile olan savaşta Hazaraları toplayan ve önemli güce sahip olan Şura-yi İnkılab-i İttifak-i İslami'nin (İslam Devrim İttifak Şurası) lideri seyit mollalardan olan Ayetullah Seyyit Ali Behiştî idi.

Hazara toplumunda hanların dışında zengin tabakanın içinde zuhur eden hacılar, kerbelayiler ve zevvarlar da büyük saygı görmektedir. Bunlar Mekke'ye, Kerbela'ya ve Meşhad'a gittikten sonra sırasıyla Hacı, Kerbela-yi ve Zevvar lakaplarını almaktadırlar (Khanef, 1372: 119). Bu şahıslara da büyük hürmet ve saygı gösterilmektedir. Her Hazara, ömründe bir kez de olsun bu tür ziyaretlere gitmeye arzulamaktadır. Nitekim 2003 Nisan ayında Irak'ta Saddam rejimi yıkıldıktan sonra İran'da mülteci olan Hazaraların hemen hemen hepsi Irak'a giderek Kerbela ve Necef gibi yerleri ziyaret etmişlerdir.

2. Yoksul tabaka: Bu tabakayı iki kategoride toplayabiliriz:

1. Hanların inhisarı altında bulunan, vergi karşılığında varlıklarını sürdüren ve küçük toprak sahibi olan meliklerdir. Bunlar sosyal statüsü hanlara nazaran aşağı bir konumdadır.

2. Toprak sahibi olmayanlar. Bu grup, Hazara toplumunun en yoksul ve en kalabalık tabakasını oluşturmaktadır. Bunlar geçimlerini sağlayabilmek için çiftçiliğin yanında büyük şehirlere gelip ek işler yapmak zorundadırlar (Khanef, 1372: 129). Bu tabaka içerisine dahil olanlar büyük şehirlere çalışmak için geldiklerinde yavaş yavaş buralara yerleşmeye başlamışlardır. 1978 yılından sonra ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı Kabil'e gelenlerin sayısı şehrin toplam nüfusunun yarısını oluşturmuştur (Mosavi, 1379: 98).

Abdurrahman Han 1891-1893 savaşlarını kazandıktan sonra Hazara toplumu hem sosyal hem de ekonomik açıdan zayıflamıştır. Özellikle hanların gücü iyice azalmış ve sadece merkezi devletin vergi toplama memuru olarak melik adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hazara toplumunda bu sosyal değişiklikler vuku bulurken orta ve fakir aileler için durumun iyiye gitmesi beklenirken daha da kötüye gitmiştir (Khanef, 1372: 131).

Hazaraların sosyal yapısı feodallık ve itaat unsuruna bağlıydı. Hanlar dedikleri aynen uygulamaktaydı. Özellikle çiftçi ailelerden ağır vergiler toplanmaktaydı (Ebu İhsan, 1999: 189).

Geleneksel yapı 1979 yılından itibaren erimeye başlamıştır. Hazaraların ülkenin büyük kentleri olan Kabil gibi şehirlere ve ülke dışına göç etmeleri geleneksel yapıdan çıkma çabasını göstermektedir. Bu dönemde Hazaraların aydın tabakası “*reformcu*” ve “*geleneksel muhafazakar*” olarak ikiye ayrılmıştır. Hazaraların reformcu tabakası hem ülke içinde hem de ülke dışında gruplaşmaya başlamıştır. Ülke içindeki reformcu hareketler Halk ve Perçem Partileri içinde, geleneksel muhafazakarlar ise Mücahit partileri içinde varlıklarını göstermişlerdir. Ülke dışındaki reformcu hareketler ise Pakistan’da bulunan Koveyte şehrindeki reformcu hareketlerle birlikte milliyetçi hareketlere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Pakistan’a bağlı Koveyte’de bulunan milliyetçi Hazara partilerinin başında Tanzimi Nesli Nev-i Hazara-yi Moğol (Moğol Hazaraların Yeni Nesli) gelmektedir.

Şimdiki Hazara toplumunun durumu ise hem Hazaracât’ta hem de Hazaracât’ın dışında sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda değişmiştir. 1996 yılında Bamyân’a bağlı olan Yekavleŋg şehrine yaptığımız ziyarette bu değişiklikler, bizzat tarafımızdan görülmüştür. Yekavleŋg şehrinde hem erkekler için hem de kızlar için okullar mevcuttur. Bamyân’da 1996 yılında bölgenin ilk üniversitesi olan Bamyân Üniversitesi kurulmuştur. Ayrıca ekonomik alanda da kayda değer gelişmeler olmuştur.

Geçmiş tarihte Hazaralar, devletin etkin kademelerinde pek fazla rol almamışlardır. Ülke içinde savaşların sürmesi ve Hazaracât’ın hem merkezden hem de dış ülkelerden uzak olması bütün alanlarda geri kalmasına sebep olmuştur.

Hazaracât’ta bulunan köylerin sakinleri en çok iki kavimden geldikleri için birbirlerini tanımakta ve akraba olmaktadır. Aileler, kale dedikleri büyük evlerde yaşamaktadırlar. Kaleler, genelde iki katlı olmakta ve koruma amaçlı bir yapıya sahip oldukları için duvarları çok yüksek olup çapraz halinde iki tane gözletme kulesi bulunmaktadır. Kalenin içinde hem aile üyeleri için yeterli oda hem de besledikleri

hayvanları için yeterli ahırlar mevcuttur. Kalenin birinci katında ahır ve tandır bulunmakta, ikinci katında ise oturma odaları bulunmaktadır. Kalenin bir köşesinde su kuyusu ve diğer köşesinde küçük bir tuvalet ve yanında bir banyo bulunmaktadır. Hazaracât'ta bulunan köyler çok küçük oldukları için her köyde bir veya iki kale mevcuttur.

Köylüler özellikle ekinin toplandığı zaman veya bir evin inşası gibi işlerde birbirlerine para veya herhangi bir şey almaksızın yardım etmektedirler. Bu yardımlaşmaya "aşar" (imece usulü) denmektedir. Aşar, sadece köylerde yaşayanlara mahsus değildir. Bu gelenek şehirlerde yaşayan Hazaralar tarafından da sürdürülmektedir. Aşara sahiplik eden aile aşar süresince aşarcıların bütün yiyecekleri ve içeceklerini vermektedir. Aşara davet edilen bir kimse aşara gitmezse sosyal bağı diğerleriyle zayıflamaktadır. Böyle bir durumda aşara gelmeyen şahsın ihtiyacı olduğunda hiç kimse yardım etmemektedir. Hazara toplumunda ilişkiler bu tür esaslara dayalı olduğu için bireyin bu tür etkinliklere katılmaması söz konusu değildir.

Hazaralarda çekirdek aile tipi dediğimiz yapıyı sadece büyük şehirlerde kendine has bir şekilde görmek mümkündür. Büyük aile tipleri, birkaç ailenin birlikte yaşmalarından ortaya çıkmaktadır. Hazaralarda ortaya çıkan bu tip aileler için Mosavi, "mürekkep" veya "müşterek" aile ismini kullanmıştır. Bu aile tipinin bütün sorumluluklarını ailenin en yaşlısı olan aksakal (Muy Sefid) üstlenmektedir. Bazen müşterek aile üyelerinin birbirleriyle sebebi akrabalıkları da söz konusudur. Yani toprak sahibi olmayan aileler toprak sahibi ailelere kız verip akraba olmaktadır. Bunların hepsi aynı yerde yaşamaktadırlar. Ailenin sahip olduğu her şey bütün aile fertlerine aittir ve aile fertlerinin hepsi kullanabilmektir (Mosavi, 1379: 79).

Müşterek ailenin içinde bulunan çekirdek aileler kendi ailelerinden, müşterek aileden ise aksakal (Muy Sefid) sorumludur. Aile fertlerinden birisi tek başına hareket edememektedir. Bir işin yapılması için aksakalın (Muy Sefid) fikri alınmakta ve izin verdiği takdirde uygulamaya geçilmektedir.

Müşterek aile kendinden bir üst kurum olan "tol" veya "tolvareye" mensuptur. Birkaç aileden oluşan tolvarenin reisine melik adı verilmektedir. Melik, bu büyük ailenin revidir. Melikin görevi aileler arasında çıkabilecek olan kavgaları çözmek ve tolvarenin sorunlarını sonuçlandırmaktır.

Birkaç tolvareden oluşan bir üst kurum kabileyi meydana getirmektedir. Kabilenin yapısı tolvareye göre daha karmaşıktır. Her kabilenin reisine erbab ismi verilmektedir. Melikler veya hanlar müşterek aileler arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. Hanlar siyasi ve ekonomik güce sahiptirler.

Birkaç kabile bir araya gelerek yapısı daha karmaşık olan kavmi meydana getirmektedir. Kavim, kabile ve tolvareden daha güçlüdür. Kavim siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yaptırım gücüne sahiptir. Kavimlerin reisine beg, mir, han veya sultan ismi verilmektedir. Begler, 1893 yılına kadar Hazaracât'ı özerk bir bölge olarak yönetmişlerdir (Mosavi, 1379: 77-79).

Afganistan Devleti'nin 1891-1893 savaşıdan sonra Hazaralarla ilgili güttükleri siyaset doğrultusunda Hazaralar kendi memleketleri olan Hazaracât'tan çıkarma politikası 1970'li yıllara kadar sürmüştür.

Afganistan devletinin her zaman Hazaraların nüfuslarını az gösterme politikasını benimsemiştir. Bu bağlamda Hazaraların nüfusunun az gösterme nedenlerini 4 maddede toplayabiliriz:

1- 1891- 1893 savaşıdan sonra Hazaraların bir kısmı yurtdışında, bir kısmı ise ülkenin batısı ve kuzeyinde yerleşmişlerdir. Ülkenin batısı ve kuzeyinde yaşayan Hazaraların bir kısmı ise devletin takibatından kendilerini korumak amacıyla nüfus cüzdanlarında milliyetlerini Tacik veya Özbek olarak kaydetmişlerdir.

2- Yeni doğmuş olan çocuklarının milliyetlerine bakılmaksızın nüfus sayım memurları tarafından Peştun ismi takılmış ve nüfus cüzdanlarında Peştun veya Afgan olarak kaydedilmiştir (Mosavi, 1379: 95-96).

3- Devletin güttüğü politika sonucunda Hazara ve Kızılbaş sözleri aşağılayıcı bir anlama geldiklerinden dolayı birçok Hazara kendilerini Hazara grubu dışında tanımlamışlardır (Şimşek, 2001: 14).

4- Batılı araştırmacıların tek bilgi kaynağı devlettir. Afganistan'daki devlet arşivleri ise istedikleri doğrultuda bilgileri söz konusu olan araştırmacılara vermektedirler.

Sovyetler Birliği'nin ordusunun Afganistan'a girmesinden sonra komşu ülkeler olan Pakistan ve İran'a göç başlamıştır. Birleşmiş Milletler, İran'da yaşayan Afganistanlı mültecilerinin sayısını 2.7 milyon olarak belirlemiştir. Bu mültecilerin büyük kısmı Hazaralardandır (Mosavi, 1379: 97). Son araştırmalara göre Hazaraların ülkenin toplam nüfusunun %25'lik bir bölümünü oluşturmaktadır (Sajjadi, 1380: s. 59).

4. Hazaralarda Dil, Sanat ve Halk Edebiyatı

Hazaraların konuştuğu dil olan Hazaragi üzerinde bilimsel bir çalışma yok denecek kadar azdır. Bazı araştırmacıların Hazaragin kökünü ve özelliklerini ortaya çıkarmak için eski yazılmış metinler ve eski devirde bu bölgede konuşulan diller üzerine araştırma yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Şimdiye kadar Hazaragi diliyle eser yazılmamış hatta Hazara aydınları bile kendi eserlerini Farsça, Arapça ve son

zamanlarda da bazı Avrupa dilleriyle yazmışlardır. Sadece Töre dergisinde yazılan yazılar Hazaragi olarak yazılmaktadır. Hazaragi üzerinde yapılan bazı çalışmalar sonucunda bu dilin Buhara'da konuşulan dillerin bir benzeri olduğu kanaatine varılmıştır (Khavari, 1376: 19).

Arap coğrafyacıların eserlerinde Afganistan'daki Türklerin yaşadıkları yeri Taharistan ve Garcistan olarak kaydedilmiştir. Hazaralara Tahari denmesinin sebebi ise onların konuştuğu dil olan Hazaragi ve lehçesinin eski Türklere dayanmasındandır (Khavari, 1376: 29).

Yazar ve araştırmacı olan Mohammad İshak Akhlaki'ye göre Hazaragide bulunan ve hâlâ kullanılan Türkçe kelimelerin varlığı Hazaraların atalarının Türkçe konuştuğunu göstermektedir. Zira Hazaralar Deri dilini kendi ana dili olarak kabul ettiklerinde Türkçe kelimeleri de Deri diline dahil etmişlerdir (Khavari, 1376: 31).

Afganistan'da Hazaralar, atasözleriyle ve deyimleriyle meşhurdurlar. Hazaralar arasında devam ede gelen atasözlerinde onların karakterlerini ve çilekeşliğinin özeti ni görmek mümkündür (Mosavi, 1379: 120).

Hazara kültüründe gelişen şiirler Hazaragi şivesiyle söylenmiştir. Bu şiirlerin birçoğu kadınlar tarafından yazılmış ve erkekler tarafından düğünlerde, bayramlarda, sosyal aktivitelerde ve toplantılarda okunmuştur (Mosavi, 1379: 121).

Hazaralar arasında büyük şairler olan Abdulvasi Garcistani ve Nasır Hüsrev gibi kişiler çıkmıştır (La'li, 1372: 258). Hazaralar arasında 1970'li yıllardan sonra şiir ve musiki gelişmeye başlamıştır. Bu dönemdeki şiirler ve şarkılar siyasi amaçlarla söylenmiştir (Mosavi, 1379: 126).

Her toplumun halk edebiyatında bulunan destanlar ve efsaneler, söz konusu toplumun geçirdiği evrelerin bir özetidir. Bir toplumda yaşanmış olan sıkıntılar, sosyal çevre ve iklim uygunluk arz etmektedir. Destanlarda yer alan konular ise fizik ile felsefenin sınırını yıkıp fizik ötesi bir aleme taşınmaktadır (Behruzi, 1376: 86). Hazara halk edebiyatında Ergenekon destanı, Köroğlu, Keloğlu masalları, Ferhat ile şirin hikayeleri ve Nasrettin Hocanın fıkraları canlı bir biçimde yaşamaktadır (Atsız Gökdağ, 2002: 707).

5. Hazaraların Etnolojik Yapısı

Hazaraların etnolojisi ile ilgili nazariyeler toplam üç kategoride sınıflandırılmaktadır. Afganistan üzerinde ve özellikle antropolojik ve linguistik alanlarda pek fazla bilimsel bir çalışma mevcut olmadığından dolayı konunun araştırılması zor olacaktır.

Birinci nazariyenin savunucularından biri Ferrier'dir. Ona göre Hazaralar en eski kavimlerden biridir. Daha sonra Fletcher de bu nazariyeyi savunmuştur. Ferrier, görüşlerinde Yunan tarihçisi olan Cartsius'a dayanarak Hazaraların, Büyük İskender zamanında bile şu anda Hazaraların bölgesi olarak bilinen Hazaracât'ta yaşadıklarını söylemiştir (Poladi, 1381: 14). Bu nazariye, Hazaraların Cengiz Han'ın bu bölgelerde bıraktığı askerlerinden meydana geldikleri yönündeki nazariyeyi reddetmektedir.

Batılı araştırmacılardan biri olan Bellew'in ortaya koyduğu ikinci nazariye ise Hazaralar tamamen Moğol olarak zikredilmiştir. Bu nazariyeye göre Cengiz Han onar grupluk asker birimlerinden dokuz grubunu Kabil bölgesine ve bir grubunu da Amu Derya ırmağının doğusunda bulunan Pakil Hazarlar bölgesine göndermiştir. Hazaralar da Cengiz Han'ın gönderdiği askerlerden meydana gelmiştir (Poladi, 1381: 15).

Eğer Hazaraların Cengiz Han'ın askerlerinden meydana geldiklerini farz edersek iki sorunun cevabını bulmamız gerekmektedir.

1- Cengiz Han hangi amaçla askerlerinden bir kısmını bu bölgede bırakmıştır?

2- Her tarafı düşmanla dolu bir ortamda niçin askerlerini yalnız bırakmıştır?

Bilindiği gibi, Cengiz Han bu bölgeleri aldığı anda yerli halkı kanlı bir biçimde öldürmüştür. Böyle bir ortamda Cengiz Han'ın kendi askerlerini bırakma ihtimali yok gibi görünmektedir. Reşiduddin, Hafız Ebru ve Cüzcani gibi tarihçilere göre ne Cengiz Han ne de Cengiz Han'ın komutanlarından biri Moğol askerlerinden bir kısmını bu bölgelerde (Hazaracât) iskan için yerleştirmiştir (Khanef, 1372: 22).

Batılı ve yerli araştırmacılar, Hazaraların yüz yapısından hareket ederek onların Moğol olduklarını söylemişlerdir. Hazaraların Moğollara dayandıkları yönündeki iddiaların en önemli sebeplerinden ikincisi ise Hazaraları Moğol Nikoderlilerden meydana geldikleridir. Nikoderliler, Oktay zamanında Gur ve Gazne'ye gönderilmiştir. Nikoderliler daha sonra yerli halk olan Hazaralar içerisinde çözülmüşlerdir. Çünkü tarih kitaplarında XV. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarına kadar Nikoderlilerden ve Hazaralardan ayrı ayrı bahsedilmiştir. Ama XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Nikoderliler, Hazaralar içerisinde hatta Hazaraların bir alt grubu olarak gösterilmiştir (Ahlaki, 1380: 33-35).

Üçüncü nazariyeyi Dorn ortaya atmıştır. Ona göre Hazaralar tamamen Türk kökenlidirler. Türklerin bugünkü Afganistan bölgelerine geldiklerini çok eski bir tarih olan Kuşanilerin, Çin'in kuzeybatısından Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasın-

daki topraklara göç etmelerine rastlanmaktadır. Son araştırmalara göre Kuşanilerin ve Yeftelilerin Türk oldukları tespit edilmiştir (Welz, 1375: 174-175). Tarihçilerin birçoğu ve özellikle Dorn, Hazaraları Moğol olarak kabul etmemektedirler. Ona göre Hazaralar, tamamen Türk olup Afganistan'da hâkim olan Mengü Han (1284-1292) zamanında bugünkü yaşadıkları bölgede yerleştirilmiştir (Poladi, 1381: 17).

Cengiz Han, Belh, Kabil, Gazne, Herat ve Hazaracât'ı istila etmeden önce bu bölgelerde Halaç Türkleri ile Karluk Türklerinin yaşadıkları bilinmektedir. İbni Haldun'un ifade ettiği gibi Belh ve bugünkü Hazaracât Türklerin merkezi durumundaydı. Ancak Moğollar bu tarihten itibaren Hazaraları etkilemiş olabilirler (Atsız Gökdağ, 2002: 710). Bu bölgelerde yaşayan Türkler, Cengiz Han'la savaşmışlardır (Garcistani, 1989: 52).

İki Türk grubu olan Gazneliler ile Gurlular 200 sene bu bölgelerde hükmetmiş ve Türkleri bu bölgelerde yaşamaya teşvik etmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Batılı araştırmacılardan biri olan Leech, Hazaraların bugünkü yaşadığı bölge olan Hazaracât'a gitmiştir. Leech, Hazaraların ülkenin güneyinden Afganistan'a girdiklerini tespit etmiştir. Hazaraların büyük kabilelerinden biri olan Day Çopan'ın (Day Çoban) büyük cediti olarak bilinen Emir Çopan'ın (Emir Çoban) türbesi Herat ve Kandehar arasında bulunan Gerişk ilçesinde bulunmaktadır. Leech, Kandehar'ın yakınlarında bulunan köylerin Hazaralar tarafından yapıldığını tespit etmiştir. Ona göre Hazaralar yakın tarihe kadar veya başka bir deyişle Peştun kabilelerinin girmelerinden önce bu bölgelerde hâkimdiler (Poladi, 1381: 32-40).

Hicri III. ve IV. yüzyıla ait tarih ve edebiyat metinlerinde Hazaralar, Garçe Türkleri olarak zikredilmiştir. Dr. Cavit ve Ömer Salih'e göre Hazaralar, Moğollardan önce Garze (Garçe) olarak bilinmekteydiler. Hazaralar, Ural Altay kavimlerine mensupturlar ve Gur hükümdarları bu kavimdendirler (Yazdani, 1368: 164).

Hazaraların etnolojik yapısıyla ilgili görüşlerin birçoğunun Hazaraların sosyo-kültürel gerçekleriyle uyuşmazlık halinde olduğu görölmektedir. Batılı araştırmacıların çoğu Hazaralar üzerinde araştırma yaparken Hazaracât'a gitmemiş ve ikinci elden kaynakları kullanmışlardır. Bu, sosyolojik açıdan ve özellikle bir milletin etnolojisi ve antropolojisi söz konusu iken kabul edilemez. Afganistanlı araştırmacıların bazıları Hazaraların etnolojik yapısını ortaya koymak için Hazara kelimesi üzerinde yoğunlaşmış ve teorilerini bu çerçeve üzerinde ortaya koymuşlardır (Poladi, 1381: 61).

Hazaraların etnolojisini ortaya koyabilmek için aşağıdaki hususlara dikkat etmemiz konunun aydınlanması açısından önem taşımaktadır.

5.1. Cengiz Han'dan Önceki Devirde Hazaralara Mensup Olan Kollar

Hazaralar XIII. yüzyıla kadar yani Cengiz Han'dan önceki devire kadar Hazara adıyla anılmamışlardır. Cengiz Han'dan önce Hazaralar, Türk, Tatar, Türkmen, Zavuli, Berberi, Halaç, Karluk, Çağal, Laçın ve Garçe gibi isimlerle zikredilmiştir (Mohammadi, 2015: 112; Yazdani, 1372: 174-178).

Tatar Hazaraları; Hazaracât ile Türkistan arasında bulunan Deşt-i Sefid bölgesinde, Türkmen Hazaraları; Hazaracât'ın kuzeydoğusunda bulunan Türkmen Vadisinde (Derreyi Türkmo) yaşamaktadırlar. Tolun Hazaraları; Behsud kabilesinin Day Mirdad'ın bir alt koludur. Mısır'da devlet kurmuş olan Tolunoğullarıyla bir bağlantı olup olmadığı tespit edilememiştir. Çağal Hazaraları; Hazaracât'ın batısında ve Nave-Miş kısımlarında yaşamaktadırlar. Torhan Hazaraları; Hazaracât'ta bulunan Bamyan ve Gur vilayetlerinde bir kavmin adıdır. H. VI. yüzyılın başlarında Hazaracât'ta Ergün hanedanı ile Torhan hanedanının hüküm sürdüklerini görmekteyiz. Laçın (Salihpur, 1996: 570). Hazaraları; Belh'in civarında, Belhab ve Seng Çarekte yaşamaktadırlar. Laçın Hazaraların Cengiz Han bu bölgelere girmeden önce Hindistan'a göç ettikleri tahmin edilmektedir. Emir Hüsrev Dehlevi'nin Laçın Hazaralarından olduğu söylenmektedir. Zavuli Hazaraları; Hazaraların en kalabalık boyunu oluşturmaktaydılar. Hatta bugünkü Hazaracât, Zavulistan adıyla da tanınmaktaydı. Bugün ise Zavuliler; Caguri, Malistan ve Uruzgan'da yaşamaktadırlar. Son olarak Karluk Hazaraları da Hazaracât'ta bulunan Şeyh Ali'de yaşamaktadırlar (Yazdani, 1372: 178-184).

Hazaralar içerisinde Torhan ve Laçın Hazaraları hariç diğer kollar hala varlıklarını sürdürmektedirler. Hazaralar, tek bir Türk boyundan meydana gelmemektedirler. çünkü ülkenin güneyinde yaşayan Hazaralar ile batısında yaşayan Hazaralar arasında yüz yapılarındaki farklılık arz etmektedir (Garcistani, 1989: 63).

5.2. Hazaraların Kendi Etnolojisi ile İlgili Destanlar

Hazaralar arasında nesilden nesle aktarılmış olan destanlarda onların etnolojisi bakımından önem taşımaktadır. Caguri'de yaşayan Hazaralar, kendilerini Timur Han'ın oğulları olarak belirtmektedirler. Şeyh Ali'de yaşayan Hazaralar ise kendilerinin Karluk Türklerinden olduklarını söylemekte ve Şeyh Ali'de bulunan Baba Karluk'u eski ataları olarak belirtmektedirler. Şeyh Ali'de Baba Karluk'un türbesi de bulunmaktadır (Mosavi, 1379: 71).

5.3. Hazaracât Bölgesi ve Komşu Olan Bölgelerin Tarihleri

Hazaracât'ın merkezi olan Bamyan şehri, Budizm dininin birkaç asır için mer-

kezliğini yapmıştır. Bamyân'da bulunan Buda heykellerinin varlığı ile Kuşanilerin M.Ö. 220-425 tarihleri arasında bu bölgelerde imparatorluk kurdukları bilinmektedir. Bamyân'da yapılan kazı çalışmalarından elde edilen Kuşani hükümdarlarına ait paralar ve manastırlarda bulunan resimlerin yüz yapısı bugünkü Hazaralara benzetilmektedir. Bundan dolayı 2300 yıl öncesinde bu bölgede yaşayan insanlar bugünkü Hazaraların yüz yapısıyla aynı özellikler göstermektedir. Yefteliler 425-566 yılları arasında büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Hazaragide bulunan Türkçe kelimelerin varlığı Yefteliler zamanına kadar uzanmaktadır (Mosavi, 1379: 66-67). Dolayısıyla eskiden Hazaraların Türkçe konuştukları ve zaman içinde komşu olan kabilelerin dillerini öğrendiklerini söylemek mümkündür.

Hazaracât'ta Türk asıllı Kuşani ve Yeftelilerin dışında Gazneliler, Selçuklular, Gurlular ve Harezmsahlılar da hüküm sürmüşlerdir (Mosavi, 1379: 69). Hazaraların komşu kavimlerden etkilendiğini sosyo-kültürel alanda görmek mümkündür. Hazara dilinde Türkçe kelimeler %10'luk bir oranla hâla varlığını sürdürmektedir. Hazaracât'ta hâlâ yer, bitki ve yiyeceklerin isimleri Türkçedir. Hazaraların ataları, doğu ve orta Asya'da bulunan Türklerin 2300 yıl öncesinde Hindukuşun güney ve kuzeyinden bugünkü Hazaracât'a göç etmişlerdir. Bunlar Budizm dinini tebliğ etmek amacıyla Hindistan'ın kuzeyine kadar olan bölgeyi fethetmişlerdir (Mosavi, 1379: 71-73).

5.4. Hazaraları Oluşturan Boylar

Hazaralar, yaşadıkları yerlerin isimleri ve mensup oldukları boy isimlerine göre sınıflandırılmaktadır (Atsız Gökdağ, 2002: 706). Ayrıca bazı Hazaraların boy isimleri Day ile başlamaktadır. Day ile başlayan Hazara boyları, Hazaraların en kalabalık boylarını meydana getirmektedir. Bu boylara ait alt gruplar da mevcuttur.

Day, güçlü ve cesur anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Çinlilerden Moğollara ve Moğollardan Hazaralara geçmiştir (Yazdani, 1372: 313).

Hazaraları oluşturan boyların hepsinin isimlerini zikretmek mümkün değildir. Burada Hazaraların en önemli ve en kalabalık boyları ve yaşadıkları yerler hakkında kısaca bilgi verebiliriz.

1- Day Kalan: Hazaraların en kalabalık boylarından birisidir. Day Kalanlar birbirinden ayrı olarak Hazaracât'ın güneybatısı ile kuzey doğusunda yaşamaktadırlar.

2- Day Zengi: Day Zengi Hazaralarının yaşadığı yerler de Hazaracât'ın geniş bir sahasını kapsamaktadır. Bunlar Pencab, Veres, Yekev-Leng, La'l ve Seri Cengel'de yaşamaktadırlar.

3- Day Çopan (Day Çoban): Day Çopanların birçoğu ülkenin güneyinde yaşamaktadırlar. Day Çopanın birçok alt kolu mevcuttur. Day Çopanlar kendilerini Emir Çopanın oğulları olarak söylemektedirler. Emir Çopan, Sultan Ebu Said İlhanlının en önemli komutanlarındandı. Emir Çopanın emriyle H. 725 yılında Mekke'ye içme suyu getirmek için Arafat'tan Mekke'ye kadar içme suyu kanalı inşa ettirmiştir.

4- Day Hata: Day Hata Hazaraları Uruzgan, Gizab ve Kicran'da yaşamaktadırlar.

5- Day Kundi: Day Kundi hem Hazaraların bir boyu hem de Hazaracât'ın bir şehridir. Day Kundi en kalabalık Hazara boylarından biridir. Day ile başlayan diğer Hazara boyları şunlardır: Day Polad, Day Mirek, Daye, Day Mirkeşe, Day Mirdad, Day Deko (Day Dehkan), Day Kuzi, Day Ziniyat, Day Melik, Day Birke, Day Nuri, Day Miri, Day Digeek, Day Hakkani, Day Kalender, Day Hoten ve Day Kiyu (Yazdani, 1372: 311-322).

6- Badehşi Hazaraları: Bu Hazaralar, Katagan ve Badehşan vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Bu boy diğer Hazaralardan uzak yaşadıkları için diğer Hazara grupları tarafından tanınmamıştır.

7- Kunduz Hazaraları: Kunduz vilayetinde yaşamaktadırlar. Kunduz Hazaralarının bazıları Caferi mezhebine bazıları Hanefi mezhebine mensupturlar.

8- Laçın Hazaraları: Cengiz Hana karşı savaşmışlar ve bu savaştan mağlup çıkınca Hindistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır.

9- Hulm Hazaraları: Geniş bir sahaya dağılmışlardır. Timur zamanında Timur'un hizmetine girmişlerdir.

10- Kayan Hazaraları: Afganistan'ın en verimli ve yeşil vadilerinden biri olan Kayan vadisinde yaşamaktadırlar. Kayan Hazaraları İsmaili mezhebine mensupturlar.

11- Kuzeydeki Hazaralar: Kuzey vilayetlerinin çeşitli yerlerinde yaşamaktadırlar.

12- Pençşir Hazaraları: Pençşir'de 7 vadiye yakın nüfuslarını Pençşir Hazaraları oluşturmaktadır.

13- Moğol Hazaraları: Bunlar Gur, Ferah, Herat, Bağlan ve Seripul'da yaşamaktadırlar.

14- Tatar Hazaraları: Bunlar geniş bir sahada yaşamaktadırlar ve Hanefi mezhebine mensupturlar.

15- Nikoder Hazaraları: Bunlar Sultan Ahmet Nikoder İlhanlıya mensupturlar. Nikoder, Müslüman olduktan sonra Ahmet ismini almıştır.

16- Badgis Hazaraları: Badgis Hazaraları, Horasan ve Kaleyi-Nev'de yaşamakta ve Day Ziniyat Hazaraları olarak bilinmektedirler. Day Ziniyat Hazaralarının bir kısmı İran'da yaşamaktadırlar.

17- Sorhu Parsa Hazaraları: Pervan vilayetinin batısı ve Hazaracât'ın kuzeydoğusunda bulunan Lulenc şehrine bağlı olan Sorh ve Parsa vadilerinde yaşamaktadırlar. Diğer Hazara grupları ise Kolhol ve Kolliç Hazaraları, Badrav Hazaraları, Bağal Hazaraları, Gudey Hazaraları, Cerman Hazaraları, Loger Hazaraları, Pektiya Hazaraları ve Çaç Hazaralarıdır. Bunlar Hazaracât'ın çeşitli yerlerinde ve Afganistan'ın güneyinde hâlâ yaşamlarını sürdürmektedirler (Yazdani, 1372: 285-305).

Sonuç

Afganistan Türk-İslam medeniyetinin beşiği olmuştur. Bu topraklarda Hekim Sanayi Gazneli, Abu Reyhan Biruni, İbn-i Sina ve Mevlana gibi büyük bilim adamları yaşamışlardır. Gazne, Herat, Bamyân ve Belh gibi şehirlerin Türk-İslam medeniyetinin birer başkentleri olmuştur. Ancak ülkede yıllardan beri devam eden siyasi istikrarsızlığın sonucunda, bu şehirlerin önemi yavaş yavaş insanların zihinlerinden silinmeye doğru gitmiştir. Artık Afganistan şanlı geçmişiyile değil savaş, terör ve uyuşturucuyla gündemdedir.

Afganistan'ın eski adı Horasan'dır. Horasan Türk-İslam medeniyetinde ayrı bir önemi mevcuttur. Dolayısıyla Afganistan'ın sosyo-kültürel geçmişinin bilinmesi ve bu ülkede yaşayan etnik unsurlarının tanınması Türk tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Afganistan'ın kuzeyin, güneyinde, batısında ve Hazaracat bölgesinde Türk kökenli olan etnik unsurlar yaşamaktadır. Eğer bugün Afganistan'ın nüfusu 30 milyon civarında tahmin ediliyorsa bunun 15 milyona yakın Türk kökenli etnik gruplar yaşamaktadırlar. Ülkede yaşayan Türk kökenli etnik grupların en büyüğü Hazaralardır. Dolayısıyla Hazaraların tarihi, etnolojisi ve kültürünün araştırılması, ülkede Türk kökenli unsurlarının bu topraklarda ne kadar eski bir kavim olduklarının bir göstergesidir.

Günümüzde Hazaralar, Afganistan başta olmak üzere İran'ın doğusunda Feriman kentinde, Pakistan'a bağlı Beluçistan'ın Koveyte şehrinde ve Türkmenistan'ın Çarjoy kasabasında yaşamaktadırlar. Son dönemlerde Hazaraların Türkiye'de başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde, Amerika'da, Kanada'da ve Avustralya'da yaşadıklarını bilmekteyiz. Türkiye'de Hazaralarla ilgili çalışmalar yok denecek kadar

azdır. Bu alanda Prof. Dr. Neslihan Durak, Prof. Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ ve Dr. Yaşar Kalafat'ın Hazaralarla ilgili değerli çalışmaları mevcuttur. Hazaralarla ilgili ana çalışmaların çoğu Farsça ve İngilizce dillerinde yapılmıştır. Hazaraların etnik yapılarıyla ilgili görüşlerin çeşitliliği bu etnik grubun Türk dünyasından uzak kalmalarına neden olduğu düşüncesindeyiz. Ancak buna ek olarak mezhep faktörünün rolü de büyük olmuştur.

Hazaralar 1893 savaşlarını İngiliz destekli Peştunlar karşısında kaybedince ana yurtları olan Hazaracat veya Hazaristan'ın büyük bir kısmını kaybetmiştir. Hazaralar bu savaştan sonra kendi topraklarında mülteci konumunda yaşamaya devam etmiştir. Hazaristan'ın dışına çıkanların çoğu merkezi devletin takibatından korunmak amacıyla kendi kimliklerini değiştirerek başka etnik grupların içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Ancak başka etnik grupların içerisinde yaşayan Hazaraların kendilerini Hazara dememelerine rağmen diğer etnik gruplar tarafından hep Hazara olarak hitap edilmiştir.

Günümüzde Hazaralar ülkenin büyük kentleri olan Kabil, Mezar-i Şerif, Herat, Kandahar kentlerinde ve Hazaracat'ta yoğun olarak yaşamaktadırlar. Hazaralar siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda aktif bir şekilde varlığını sürdürmektedirler. Kabil başta olmak üzere birçok kentlerde Hazaraların kurduğu özel üniversiteler, radyo ve televizyonlar mevcuttur. Şuanda Afganistan Parlamentosunda Hazaraları temsilen 65 milletvekilleri mevcuttur. Hazara gençlerinin siyasi ve kültürel alanlarda diğer etnik gruplara göre daha fazla aktif oldukları görülmektedir.

Kaynakça

- Ahlaki 1380: M. İ. Ahlaki, *Hazaraba Der Cereyani Tarib*, Tahran (1380).
- Behruzi 1376: M. Behruzi, "Seyri Der Pošt-i Kuh-i Kaf", *Dürr-i Deri Dergisi*, Yıl:1, S:2, Qom-İran (1376).
- Ebu 1999: İ. Ebu, "Nimruhi Az Siyaset-i Tasarruf-i Zemin ve Berteri Talebi-yi Kavmi Der Afganistan" *Sirac Dergisi*, Yıl:6, S:18, Qom-İran (1999).
- Garcistani 1989: M. İ. Garcistani, *Hazara ve Hazaristan*, Koveyte-Pakistan (1989).
- Gökdağ 2002: B. A. Gökdağ, "Afganistan'da Türklük ve Hazaralar", *Türkler*, C: 20. Ankara (2002).
- Hassan 2004: A. Hassan, "Afganistan Kökenli Hazaraların Din Anlayışı", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta (2004).
- İsmetullahi 1999: M. H. İsmetullahi, *Cereyan-i Pur Şitabi Taliban*, Tahran, (1999).
- Khanef 1372: T. Khanef, *Taribi Milli-yi Hazara*, Çev: Aziz Tuğyan, İran (1372).
- Khavari 1376: T. Khavari, "Riše Der Hak", *Dürr-i Deri Dergisi*, Yıl:1, S:2, Qom-İran (1376).
- La'li 1372: A. D. La'li, *Seyri Der Hazaracât*, Qom-İran (1372).
- Maitland 1376: P.J. Maitland, *Hazaraba ve Hazaristan*, Çev: Mohammad Akrem Gizabi, Meşhat-İran (1376).
- Mohammadi 2014: Abdullah, "Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü", *Turkish Studies, Dergisi*, Volume 9/5, Ankara (2014).
- 2015: "Hazara Türklerinin Halk İnançlarında Doğum, Düğün ve Ölüm", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl: 27, S: 105, Ankara (2015).
- Nail 1372: H. Nail, *Saye Roşeniha-yi Az Vaz'i Camia-yi Hazara*, (1372).
- Poladi 1381: H. Nail, *The Hazaras*, Çev: Ali Alemi Kermani, Tahran (1381).
- Sajjadi 1380: A. Sajjadi, *Jameashinasi Siyasi Afganistan*, Qom-İran (1380).

- Salihpur 1996: C. Salihpur, Türkçe-Farsça Genel Sözlüğü, Tahran (1996).
- Şimşek 1998: A. Şimşek, "Afganistan", Türk Dünyası Dergisi, Ankara (1998).
- 2001: *Afganistan'da Türklük ve Hazaralar, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı Yay., Ankara, (2001).*
- Vambery 1993: A. Vambery, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Çev: Ahmet Özalp, İstanbul (1993).
- Vavvale 1371: Vavvale, İnkişafı Vilayat-i Merkezi Hazaracât, Çev: Mohammad Elem Reşnov, Qom-İran (1371).
- Welz 1375: H.J. Welz, *Külliyat-i Tarih*, Çev: Mesut Recep Niya, Tahran (1375).
- Yazdani 1368: H. K. Yazdani, Defâi Hazaraha Az İstiklal ve Tamamiyeti Arzi-yi Afganistan, Qom-İran (1368).
- 1368: Defâi Hazaraha Az İstiklal ve Tamamiyeti Arzi-yi Afganistan, Qom-İran (1368).